

Ж. Қ. МҰХАМЕДЖАН ¹, З. У. ИСЛАМБАЕВА ²

^{1,2} Т. Қ. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
(Алматы қ., Қазақстан)

ҚАЗАҚ ҚУЫРШАҚ ТЕАТРЫНЫҢ БҮГІНГІ КЕЛБЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ КӨРКЕМДІК- ЭСТЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ҚАЗАҚ ҚУЫРШАҚ ТЕАТРЫНЫҢ БҮГІНГІ КЕЛБЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ КӨРКЕМДІК- ЭСТЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қуыршақ өнері – ерекше категориялы, қайталанбас жеке даралық қасиеті басым өнер. Бұл ерекше өнердің мәнерлі арсеналдық құралы драмалық мәнерден әлдеқайда ерекше. Қуыршақ адамның санқырлы психологиялық үлгілі образын ашып көрсете алмасада әлдеқайда кең тараған көрінісінде ең таңғаларлық сипаттамаларын көрсете алады. «Адамның кез-келген қасиетін барынша айқындау үшін кейде кейіпкер жануарлардың адамдық сипаттамасын бейнелейтін құрал ретінде адамның кейбір факторларынан бас тартуға тура келеді. Тіпті, суретші жансыз объектілерге адами сипаттамалар береді. Қуыршақ театры ойын-сауық өнерінің қайталанбайтын түрі ретінде адамдар үшін қажет. Бірде-бір актер адамның жан тебіренісі мен кескін келбетін мүлдем көрсете алмауы мүмкін өйткені ол өзі адам. Бұл дүниені қуыршақ жасай алады. Өйткені ол адам емес.» Қуыршақ театры жас баланың саналы тұрғыда азамат болып қалыптасуына үлкен септігін тигізетін бірден бір сала. Бұл өнердің өзіндік әсемдігі, динамикасы, аудиторияны өзіне тез баурап алуға, баланың ерте жастан бастап жан жақты дамуына үлкен мүмкіндік ашатын сан қырлылығы тағы бар.

Трек сөздер: Орындаушылық өнер, кеңістіктік пен уақытты өнер, қуыршақ, театр қойылымының мифологиялық кеңістігі.

Кіріспе

Театр сымбатты өнердің ішіндегі ең зор өнердің бірі. Қай елдегі, қай түрдегі өнерді алсақ та сән салтанатпен ырғалып жырғалып бір күннің ішінде

ғайыптан көшіп келген жоқ. Әлемдік театр өнері жаңа бағытқа қадам басып қарыштап дамып келе жатқаны мәлім. Әрине еліміздің театр өнері ұлттық сипаты мен эстетикасы басқа ұлттардан ерекшеленгенімен, оны даму үдерістерін

әлемдік өркениеттегі мәдени контексттер тұрғысында салыстырмалы тұрғыда қараймыз. Қазақ театрларының кейінгі жылдары қол жеткізіп келе жатқан үлкен жетістігі әлемдік театр үдерістеріне ілесуге жасаған нық қадамдары. Соның ішінде қуыршақ театры өнерінің үлкен резонанста аталып өтілуі қуыршақ өнеріне деген қызығушылықтың артып отыруында. Бұл мысалды біз әлдеқайда күрделі және әралуан формадан тани аламыз. Қазақстандық театртанушылардың еңбектері Республикамыздағы қуыршақтар театрының жалпы сипаттамасына қатысты болды. Театр өте күрделі синтетикалық кеңістіктің уақытша өнер түрлерінің бірі болып табылады. Үшінші мыңжылдықтың басында Театр өнері қиялды формалы және сана өз өзін жан-жақты тексеру объектісіне айналды. Театр қуыршағы режиссердің ойына сәйкес "Жандану" әрекеті мәні болатын адаммен ұқсастықты бейнелейтін көркемдік әдіс болып табылады. Үшінші мыңжылдықтың басында қуыршақ театры өзінің бірегейлігін сақтай отырып бірқатар трансформацияларды бастан кешіруде, және өнердің осы түрін басқалардан ерекшелейтін көркемдік-

эстетикалық белгі жүйесінің сапасын сақтап, өзіне жаңа эстетикалық кеңістікті меңгерді. Егер экранда нақты кеңістіктің уақытша санаттары келтірілсе, қуыршақтар театры дамудың қазіргі кезеңінде кез келген дәуірдің сөзсіз өмірлік фактілерін сақтауға ұмтылды. Қазіргі заманғы қуыршақтар қойылымдары уақыт категорияларын дәстүрлі қабылдау шеңберінен алыс шығып, бірыңғай дискурс аясында өнердің әр түрлі стильдерінің компоненттерін ғана емес, сонымен қатар қазіргі заман шындықтарымен толықтырылатын өткен категорияларын да синтездейді.

Көне заманнан бүгінгі жасанды интелек арқылы тірішілік қажеттерін жаңарту кезеңінде де жеке тұлға ұжымы қоғам өз өміріндегі басты белендерді ескерусіз қалдырмай келуі мәдени баулу жұмысының барлық салаларында еңбек нәтижелері көрініс табатын, тұрақты қатынасушылар мен демалысын анда санда ғана мәдени мекемелерініде өткізетін адамдарға да өзіндік әсер ете алатын мерекелер мен салт дәстүрлердің мәдени сабақтастығын сақтаудың басты құралы екенін дәлелдейді (1 сурет).

1 сурет. Алматы мемлекеттік қуыршақ театры. (Шығыс арулары)

Ғасырлар бойы қалыптасқан тарихында қазақ халқы да өз мәдени ерекшеліктері дамып, мәдени ұстанымдардың барлығын десе де болады, бір ортаға жинақтаған мерекелер мен салт дәстүрлер сақтаған. Тарихи экономикалық тарихи әлеуметтік өзгерістер мерекелер мен салт дәстүрлердің жаңа формаларын қалыптастырып, мазмұнын заман талабына сай өрбітіп өзіндік дүниетанымдық белгілерін ғана сақтап келген. Халықтың әлеуметтік мәдени және рухани құндылықтары дәстүрлері адамның азамат болып қалыптасуында оның адамгершілік және еңбек қасиеттерін қалыптастыруды тұтас алғанда жеке адамды әлеуметтендіруде әрдайым маңызды роль атқарады [1, 65 б.]. Қоғамды жаңғырту республиканың егемендікке ие болуы жаңдайында біздің қоғамымыздың тарихы, оның көптеген әлеуметтік қызметін қайта ой елегінен өткізіліп жатқан кезде халықтың рухани өмірінің өз кезінде ұмытылған немесе тиым салынған құбылыстары қайта оралуда. Өткеннің мәдени тарихи мұрасын қайта өркендету қазіргі заманның аса көкейтесті, проблемаларының біріне айналып отыр. Осы компоненттерінің бірі аса бай дәстүрлері және өскелең ұрпақты тәрбиелеу тәжірибесі бар этникалық педагогика болып табылады. XXI ғасыр мәдениеттің даму процесінде өзіндік ықпалын ала келді. Оның басты мақсаты мәдени рухани әрекеттер дамуының тарихи мәдени сабақтастығын жалғастыру қажеттілігіне байланысты. Ұлттық мәдениеттің заман талабына сай дамуына оның ғасырлар қойнауында қалыптасып халқының рухани баюуына қосар үлесін замандастарымызға жеткізіп ұғындыруға театрлардың ықпалы ерекше. Әр түрлі аңыз

әңгімелер қоғам көрінісін сипаттайтын қойылымдар мен жүздеген аудитория жинайтын бұқаралық мерекелер мәдени құндылықтар туралы қоғамдық пікір қалыптастырады. Солардың ішінде Қуыршақ театрын алатын болсақ олардың режиссерлық шешімі дәстүрлі мәдениет үлгілерін ұсыну арқылы көрермен дүниетанымына әсер ету мүмкіндігі зор. Қуыршақ театры жұмысының көрнекті әдістері: арнайы рәсімдік әрекеттер басты уақиғаға назар аударатындай ерекше айшықты әсерлік амалдар, кейіпкерлерді таңдап олардың орналауының нышандық белгілері киген киімдері мен бұйымдары түр түсіне дейін қолданылатын бұйымдар мен қарым қатынас жасау тәсілдері арқылы басты идеяны жеткізуге көмектеседі [2, 60 б.]. Әр қойылымның өзіндік құндылығы мен мақсаты бар. Әр ұлттың ерекшелігі мен мәдени даралығын байқататын қойылымдардың бүгінгі өмірмізде орын алуы мәдени сабақтастықтың сақталуына байланысты. Ол сабақтастықтың жоғары дәрежеде жалғасын табуы үшін заман талабын игерген мәдени құндылықтары мен мағынасын жетік білген шығармашылық қабілеті өте жоғары мамандар яғни актерларға тікелей байланысты. Ондай қабілетті таныта алғанымен көне мәдениетті оқып жаңарту үшін өткеннің өнегесін бүгінгі мәдени сұраныстар мен талаптарға сәйкестендіре білу білім мен бейімді қажет етеді. Сол себепті біздің алдымызға қойған мақсатымыз бүгінгі практикаға дәстүрлі мәдениет үлгілері арқылы ұлттық мәдени құндылықтар туралы мәдениет үлгілері арқылы ұлттық білім мен бейім қалыптастырып, озық ойлы сахна майталмандарын даярлау. Атап кеткендей қуыршақ өнері өзіндік қиындықтары басым өнер болғандықтан бұл өнерді игеруге деген құлшыныс онша

қарқынды емес. Әр түрлі факторларды қарайтын болсақ бірінші кезекте мамандар тапшылығы және мемлекет тарапынан керекеті көзқарастың тыңғылықты қаралмайтындығы.

Әдістер

Мен диссертациям басталғалы бері еліміздің рухани тұрғыда кеңіп, жан жақты көзқарас танытуына сеп болатын біраз дүниелерді айтқан болатымын. Соның ішінде ұрпақ тәрбиесі ұрпақ сабақтастығы. Еліміз болашағын нық қадау үшін бала тәрбиесіне баса көңіл бөлуіміз шарт. Ал ұрпақ тәрбиесінде қуыршақ театрларының алар орны ерекше орасан. Жас сәбилерге тәлім тәрбие беретін қойылымдардың санын көбейту. Жалпы жас жеткіншектерге осы өнердің мән мағынасын түсіндіре отырып, үгіт насихат жасау. Әрине ең алдымен мамандар үшін негізгі талап бұл саланың қыр сырын зерттеп зерделеп өскелең ұрпаққа жеткізер ойын тұшымдап алғаны жөн. «Ұяда не көрсең ұшқанда соны ілесің» дейді ғой атам қазақ осы мақалға сүйінетін болсақ жас бала көз алдындағы көрініс сипатынан тәлім алып, нақты ой қалыптастыратыны анық. Жалпылама елімізлегі қуыршақ өнеріне сипат бере кететін болсақ: ең алғаш елімізде қуыршақ театрының үш түрі белгілі болды: марионеткалар театры (онда қуыршақтар жіптердің көмегімен басқарылды), қолғап қуыршақтары бар Ақжелкен театры (қуыршақтар актерлардың саусақтарына кигізілді) және Вертеп (онда қуыршақтар өзекшелерге Қозғалмай бекітіліп, жәшіктерде ойықтар бойынша қозғалып тұрды). Марионеткалар театры кең таралған жоқ. Ақжелкен театры танымал болды. Вертеп негізінен Сібір мен Ресейдің оңтүстігінде кең таралған. Ақжелкен театры- негізінен көрші Орыс

халық қуыршақ комедиясы. Бұл театрдың басты кейіпкері Петрушка болды, яғни осы кейіпкердің атымен театр аталды. Бұл кейіпкер Петр Иванович Уксусов, Петр Петр Петр Петрович Самоваров, оңтүстігінде — Ваня, Ванька, Ванька Ретатуй, Рататуй, Рутютю (Украинаның солтүстік аудандарының дәстүрі) деп аталды. Біздің елімізде сонау бастапқы жылдары жақсы таныс болып халықтың сұранысына ие болды. Кейінірекете бұл өнер түрі сиреп басқа замануи қойылымдар қойыла бастады. Ақжелкен театры итальяндық қуыршақ театрының ықпалымен пайда болды Пульчинелло, онда итальяндықтар жиі Санкт-Петербургте және басқа қалаларда өнер көрсетті [3, 510 б.] (2 сурет.).

2 сурет. Венециялық Пульчинелло алғашқы қуыршақ

Мектепке дейінгі балалар қуыршақ театрының спектакльдерін көруді жақсы көреді. Қуыршақ театры оларға жақын, түсінікті және қолжетімді. Балалар сүйікті кейіпкерлерін қуана қарсы алады. Аю, ит, мысық тіріліп,

сөйлегенде, олар балалар үшін одан да қызықты және тартымды болды. Алайда қуыршақ театрын тек ойын-сауық ретінде қарастыруға болмайды. Оның тәрбиелік мәні өте маңызды. Мектепке дейінгі кезеңде балада қоршаған ортаға деген қарым-қатынас, мінез-құлық, мүдделер қалыптасады. Осы жаста балаларға достық, мейірімділік, адалдық, еңбексүйгіштік мысалдарын көрсету өте пайдалы. Іс жүзінде барлық пьесалар мен көріністерде достық пен өзара көмек тақырыптары ашылады. Көптеген шығармаларда, әр түрлі материалда, балаларды жақын түсінуде еңбекқорлық, достарға көмектесуге тілек көрсетіледі. Сондай-ақ, жалқаулар мен жағымсыз кейіпкерлерге күліп, олардың мінез-құлқы балаларда теріс қарым-қатынас тудырады.

Нәтижелер

Қуыршақ театрының жағдайы мектепке дейінгі балаларға жақын, олар оған өз ойындарында үйренген. Міне, сондықтан балалар спектакльге тез қосылады, қуыршақтардың сұрақтарына жауап береді, олардың тапсырмаларын орындайды, кеңестер береді, қауіптілік туралы ескертеді. Ерекше көріністерді қамтиды. Қуыршақ театры мектепке дейінгі балаларға үлкен қуаныш сыйлайды. Қуыршақ театры спектакльдерінің кішкентай көрермендерге әсер ету тиімділігі пьесаны таңдауға, көркем безендіруге, қуыршақ спектаклін өткізуге дайындыққа қойылатын талаптардың қаншалықты жоғары болуына байланысты. Бұл жұмысты сапалы, жоғары педагогикалық және орындаушылық деңгейде жүргізуге тырысу керек және ешқашан қуыршақ театры-бұл мектепке дейінгі балаларды театрға, өнерге алғашқы тарту екенін ұмытпау керек. Қазіргі балалардың

қызығушылықтары мультфильмдері бар теледидар, компьютерлік ойындар мен әлеуметтік желілері бар компьютер, телефон және басқа да электрондық құрылғылар екені ешкімге құпия емес. Бұл әуестіктерге жас балалар кішкентай жастан бастап үйренеді. Ал дәл осы айтылған дүниелер қарым-қатынасты шектеп қана қоймай баланың психикасына өлкен әсер етуі мүмкін. Ал балаларды компьютерден, телефоннан және теледидардан алаңдатуға және балаларға жаңа қызықты әуестенуді табуға көмектесуге бола ма? Барлық балалар шығармашылықпен жұмыс істеуді, тапқырлықты, өнер көрсетуді жақсы көреді. Оларға өз қуыршақ театрын құруды ұсынуға болады. Балалар қуыршақтардың көмегімен көріністерді көруді жақсы көреді. Бұл қойылымдар қызықты, жарқын және қуаныш сезімін тудырады. Ал егер балалар осы көріністерді өздерінің кіші жолдастарына көрсетіп, бөліссе балалардың сезімдері мен эмоцияларына шек болмайды. Ересек адамның қолына киген қуыршақ-қолғап, "өмір сүреді" және әр жастағы балалардың шынайы қызығушылығын тудырады. Өйткені ол қолдарымен қозғала алады, сауығады, әр түрлі заттармен қарулана алады, сөйлесе алады, күле алады, жылай алады, ән айтады... Осындай қуыршақтар балаларды ертегі ғажайып әлемге, эмоциялар әлеміне апарды. Бұл таңқаларлық - бірақ балалар театр қуыршақтарын дербес тірі өмір сүрумен қабылдайды, олармен мұқият сөйлеседі, өз эмоцияларымен бөліседі. Қуыршақ - көру, есту, алғашқы білім алу және баланың сөйлеу аппаратын қалыптастыру үшін жақсы ынталандыру болады. Бір жылдан бастап қуыршақ театры-сөйлеу аппараты мен шағын моториканы дамытудың тамаша

тренажері. Алдымен ата-аналар өз сәбилеріне түсініктерін көрсетіп, оларды біртіндеп бірлескен іс-қимылдарға тартады. Содан кейін балалар да (әдетте үш жасқа, кейде бұрын) бірдей істеуге тырысады. Балалар өздерінің ептілігін және өз қимылдарын басқара білуін дамытады. Үш жасқа жақын бала анасымен бірге, содан кейін өз бетімен әр түрлі ертегілер, сюжеттер қоя отырып, есте сақтауды үйренеді.. Бала қуыршақ-қолғап арқылы шығармашылыққа, сюжетті және өзіндік ертегі әлемін үлгілеуге кіріседі.

Қуыршақ театры өзінің табиғаты бойынша кішкентай балаларға жақын және түсінікті, сондықтан олар үшін үлкен эмоционалдық әсер етеді. Біздің театр сахнасында олар таныс және сүйікті қуыршақтар мен ойыншықтарды көреді. "Тірі қалған" қуыршақтар қозғала бастағанда, олар балаларды мүлдем жаңа, қызықты әлемге, тірі Ойыншықтар әлеміне апарды. Кішкентай көрермендердің алдында қуыршақтар гүлге айналып, көпіршікке айналып, тіпті жыртып, екі жыл бойы көз жасын жұлып, бірден өзінің немесе басқа басын киюі мүмкін [4, 544 б.] Мұның бәрі балалар үшін өте қызықты. Бір қызығы, бала қолдарына қолғап қуыршағын киіп, өзін онымен теңестіре бастайды. Бала қуыршақ-қолғап арқылы өзін түрлі рөлдерде сынап көруге болады: ол зұлымдық немесе мейірімді, батыл немесе қорқу болуы мүмкін. Ертегі кейіпкері бола отырып, бала адамдарда және мінезде ғана емес, жақсылық пен жамандық туралы түсінік алады. Қуыршақтар-қолғап арқылы ол осы сәтте оның үрейленгенін, сондай-ақ оған үрейден шығуға немесе өзінің қорқынышынан құтылуға көмектесетін мінез-құлық үлгілерін көрсете алады. Кейде орын алған ауыр жағдай туралы

(ата-анасымен тарқату, ауруханада болу, бақытсыз оқиға) қуыршақ-қолғаппен көрініс балаға жағдайды жақсы түсінуге, эмоцияны оятуға, ашуға және көмек алуға көмектеседі. Сондықтан қуыршақ-қолғаптар өте жақсы және психологтармен жиі қолданылады. Адамзат тарихының беттерін ақтара отырып, әлем құрлықтарында өмір кешкен халықтар, ғасырлар бойы тәуелсіздік үшін күресіп келгенін білеміз. Еліміздің дербес, толық қанды ел, егеменді мемлекет болуы, халқымыздың ертеден бергі еркіндік үшін, туған жері – Отаны үшін күресінің жемісі. Бүгінгі таңдағы еліміздің әлемдік өркениет шеңберінде өз орны мен статусын алуға ұмтылысы заңды құбылыс. Бұл идеалға жету үшін халықты мәдени сусындату біздің парызымыз. Мәдени тұрғыда халыққа ой салу, ел жастарын тәрбиелеу негізгі мақсат негізгі мүдде. Бұл мүдденің орындалуы ел жастарын мәдени ошақтарда соның ішінде театрлармен қамтамасыз ету. Бала санасына психологиясына жастайынан ел болашағының дамуын мәдениет тұрғысында түсіндіру. Соның ішінде қуыршақ театрына деген нақты көзқарас таныту. Қуыршақ театры әрбір ұлттың өнер саласындағы мәні ерекше ғажайыпқа толы спецификасы. Қазіргі жаһандану кезеңі бұл театр өнерін балаларға арналған мәдениет ретінде санап, сондай көзқарас танытуда. Егер мәдениет бастауының тарихына үңілетін болсақ дәуіріміздің қай кезеңі болмасын мәдениеттің екі дайлы түрде бөлінген көрінісі болмаған. Яғни бұл өнер де балалар мен үлкендерге арналған театр ретінде қалыптасқанын толық тани аламыз. Қуыршақ өнері – ерекше өнер категориясына ие. Қайталанбас жеке даралық қасиеті басым өнер. Бұл ерекше өнердің мәнерлі арсеналдық

құралы драмалық мәнерден әлдеқайда ерекше [5, 60 б.].

Дискуссия

Қуыршақ адамның санқырлы психологиялық үлгілі образын ашып көрсете алмасада әлдеқайда кең тараған көрінісінде ең таңғаларлық сипаттамаларын көрсете алады. «Адамның кез-келген қасиетін барынша айқындау үшін кейде кейіпкер жануарлардың адамдық сипаттамасын бейнелейтін құрал ретінде адамның кейбір факторларынан бас тартуға тура келеді. Тіпті, суретші жансыз объектілерге адами сипаттамалар береді. Қуыршақ театры ойын-сауық өнерінің қайталанбайтын түрі ретінде адамдар үшін қажет. Бірде-бір актер адамның жан тебіренісі мен кескін келбетін мүлдем көрсете алмауы мүмкін өйткені ол өзі адам. Бұл дүниені қуыршақ жасай алады. Өйткені ол адам емес» [6, 327 б.]. Өз өнерінің барлық ерекше қасиеттерін кеңестік қуыршақ өнері өмір сүру шындықтарын бейнелеу үшін көркемдік тұрғыда пайдаланды және олар классикалық лениндік анықтаманы тауып, қуыршақпен сахнада өмір сүру формасын тапты. Бұл форма үлкен сыйымдылықтың көркемдік бейнесі. Өмірді жақсы қорыту – типі. Осы типтерді ашу кезіндегі ізденісте «адамтану» кешенді өнерінде кеңестік суретшілерге өмірді тереңірек көруге мүмкіндік беретін Марксисттік көзқарас көмектеседі. «Өмір түрлерін» өз өнерімен қалпына келтіру арқылы кеңестік қуыршақтар жаңа өмірді құрудың, көрерменнің рухани қалыптасуының басты мақсаттарынан шабыттанған. Крейг үшін реализм ақымақтық ал әлемнің прогрессивті қуыршақ шеберлеріне өмір көрінісі тереңдетілген. Мұндай жағдайда,

пьесаның негізгі тапсырмасының «мекені» ерекше маңызға ие болады. Қуыршақ театры қоршаған әлемді образды қорытудың типітік құралы, бұл адалдықтың күші, ол күштің арқасында айқын көрінуі мүмкін. Қазыргы таңдағы алдыңғы қатарлы қуыршақ маман иелері өз жұмыстарында жоғары идеялы мүмкіншіліктерді қолдана отырып, шексіз фантазия жарқын формалы талантын танытып жатыр. Кеңестік қуыршақ мамандарының афористік аллегориялық өнері, әдетте, өте тұрақты. Тұрақты деуімнің себебі осы тұрақтылықтың арқасында процес барысы жоғары деңгейлі тебіреніс пен творчестволық ұжымның біркелкі жұмысы анықталады. Қуыршақ театры режиссер жұмысының жаңа қырларын ашады. Алайда актер мен оның жан тебіреніс қарым қабілеті болмағанда бұл өнер кең қанат жайып шарықтамас еді. «Актер сахнадан түскен сәтте оның артында жансыз фигура қалуы тиіс- ол фигура супер-марионет» деп Гордон Крэг бір мақаласында жариялаған болатын [7, 118 б.]. Ал, С.В.Образцов өз еңбектерінде «Актерсыз қуыршақ жай ғана объект» деп анықтап кеткен болатын [8, 118 б.]. Біз адамдар шынайы қарапайымдылықтың көркем тұсын іздеуге талпынуымыз қажет сенімділік танытуымыз керек таңқаларлық емес, туындаған қайталама қайтадан пародияның парағының сатирасының тиімділігін анықтауға және күмән тудыруға болмайтын сөздерді филистер моделін айналдыруға болмайды теңіз толқындардың нәзік шашырауына, найзағай жарқылына айналған аспан бұның бәрі қуыршақтың таңғажайып көрінісі. Біз қуыршақ театрының жаңаруы барысында қазіргі заманғы адамдарға ертеңгі өмірі жайында қуыршақтарымен айтуға тиіспіз. Бұл өзіндік қиындығы мен

қызығы мол өнерді таңдау әртүрлі құндылықтарды тануымызға мол септігін тигізеді. Қуыршақ театры әркезде адам баласын жиі ойландыратын негізгі құрал, Неге десеңіз бұл өнер жансыз дүниенің жанданып, философиялық тебіреніс тудыратын, басқарушы мен басқарылатын арасындағы өзара байланыс. Бұл тақырыпты қолға алып таныса бастаған сәттен бастап адам жанының лезде қимылдай бастағанын байқайсыз бұл терең философия. Антикалық және ортағасырлық философия негізінде өрбиді. Қуыршақтар туралы пікірталас кейінгі кезге де тән құбылыс яғни христиандық діни көзқараста да бұл өкнердің кейбір ұшқындарын байқауға болады. Яғни: «Адам Құдайдың құлы (қуыршағы) тағдыры Құдай қолында» Тарихшылар бәрнеше мәрте Платонның шәкірттеріне қолына қуыршақ ұстап тұрып айтқан мына мысалын көп жерде келтіріп отырған: «Біз адамдар әрқайсымыз Құдайдың жаратқан әр қимылымыз жоғарыдан мың түрлі жіппен басқарылатын алайда жіберген бағыты мүлдем қарама қайшы жанды мүсініміз. Бізге мәлім тек ақ пен қара арасы». Ақылымыз осы арқандардың біріне мойынсұнуға үйретеді. Бұл жалғыз түйір арқан ақыл мен сананың алтын бастауы. Тек осы ғана біздің оң солымыздың бағыты. Сол себепті ол алтын арқан. Қуыршақ театрының бастауы қандай магиялық болса да өзіндік мән мағынасын жоғалтпаған. Әрине бүгінгі таңда елімізде аталдымш тақырып аясында түрлі прогрестік әрекеттер жасалуда әрі жасала беретініне сенімім мол. Мақсат осы өнердің халық арасында имиджін арттырып, әлеуетін жақсарту барысында игілікті істер атқарып, білікті маман тәрбиеленуінде септігін туғызар

дүние қалыптастыру. Бұл үшін ұлттық мәдениетімізді көрсете білу оның өзіндік жоғары бағасын беру өте маңызды. Мәдениет – адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан – мәдениет саласының өрісі кең. Мәдениет – тарихи құбылыс. Оның дәрежесі мен сипаты қоғамдық өмірдің жағдайларына байланысты өзгеріп отырады. Тарихи дәуірлердің алмасуы мәдениеттің мазмұны мен формаларына сөзсіз терең өзгерістер енгізеді. Кез келген ұлттың қандай дауылға болмасын төтеп беретін құдіретті күш-қуаты – Елбасымыз атап өткендей, оның ұлттық коды, мәдениеті. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Ілкіден жеткен ұлттық мәдениеті мен төл өнерін саф алтындай сақтап қана қоймай, заман ағымына сай мәдени өнімдерін қайта түлетіп, мәйегін бұзбай оқтын-оқтын жаңғырту сынды жауапкершілігі зор игі істі, ұлы міндетті – шығармашыл қауым өкілдері, мәдениет қайраткерлері мен өнер ұжымдары еншілеп отырғаны біз үшін мәртебе. Ал ұлттық кодтың негізін қалауға сеп болатын бірден бі өкіл еліміздің жастары мен бүлдіршіндері. Жастайынан санасына бала кезінде дарытқан өнер ұлттың кемелденіп, халықтың мәдени тұрғыда ілгер дамуына септігін тигізеді хақ. Қуыршақ өнері кең формалы терең мағыналы саф өнер. Көрерменін философиялық ізденіс тебіренісіне салатын шынай өнер. Жауыз күшке қарсы мейірімділік және шынайы махаббаты, достыққа адалдығы жақсылық пен жамандық, аңғалдық пен айлакерлік, тылсым құдірет пен сиқырлы

қара күштер тайталасында бала қиялын шытырманға толы ертегілер әлеміне саяхаттауға шақыратын көрермен психологиясын дұрыс жолға салып, тәлім тәрбиелік сипаты мол өнер ұлттық мәдениеттің дамуына септігін тигізеріне сенімдімін. Тарихқа үңілсеңіз, әр елдің кемел келешекке ұмтылу жолындағы ізденістері әртүрлі. Әлем мойындаған, тарихи тамыры мықты, жасампаз ұлтқа айналу – мәдениетінің тереңге жайылуында. Жастарына үлкен сенім беруінде. Мәдени кодтың кең қарыштап дамуында. Ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Біздің мәдениет саламыз бүгінгі таңда қайта түледі. Театрлар өзінің көрерменіне жол таба білудің бүкіл тетіктерін меңгерді. Жаңа инновациялық жобалар, тың идеялар мен жас актер, режиссерлардың жаңа толқыны өнер ошақтарына өзіндік көзқарас, өзіндік қолтаңба әкелді. Өнерде шекара жоқтығын халықаралық өнер сахналарына жиі жол тарта бастаған шығармашылық ұжымдар дәлелдеп жүр. Қазақтың ұлттық театрлары, дәстүрлі ән-жыры, төл мәдени мұралары әлем елдерін тамсандыра бастады. Қазақ қашанда өзінің ұлттық өнерімен ұлық. Ендеше, бұл жолдағы ізденіс пен жаңа шығармашылық көкжиектер қазақ халқының мәртебесін әркез асқақтата беретіні анық.

Қуыршақ театры жас баланың саналы тұрғыда азамат болып қалыптасуына үлкен септігін тигізетін бірден бір сала. Бұл өнердің өзіндік әсемдігі, динамикасы, аудиторияны өзіне тез баурап алуға, баланың ерте жастан бастап жан жақты дамуына үлкен мүмкіндік ашатын сан қырлылығы тағы бар. Бұл өнер балалардың бейнелі ойлануының арқасында көркем суреттер, кейіпкерлер, дизайн, сөз және музыка бәрі бірігіп әдеби шығармалардың

мазмұнын түсінуге, шет тілдерін үйренуге мол тәлім береді. Сахна кеңістігінде әрекет жасап жатқан кез келген қуыршақ шынайылықты бейнелейді, яғни баланың көз алдында орын алып жатқан ғажайып көрініс құдды бір ертегі әлемінің ортасына түскендей әсер қалдырады. Бала психологиясының қалыпты дамуының негізгі көзі қуыршақ театры. Қуыршақ театры жайында біраз ғылыми еңбектердің көбісі көрші Ресей елінде жарияланған болатын. Ал біздің елімізде бұл тақырыптағы еңбектер бірен саран. Эмоцияға толы көркем шығарма қойылымы көрермен аудиториясын соның ішінде жас балаларды сахнада орын алып оқиғаға өзіндік көзқарас қалыптастырып, бала психологиясы болғандықтан жағымсыз кейіпкерлерді танып, жағымды кейіпкерлерге еліктеуге шақырады. Осы жоғарыда аталып кеткен барлық мәселелер тақырыптың маңыздылығына алып келіп, бұл іспетті тақырыптардың толық ашылып зерттелмегенін сипаттайды. Жансыз қуыршаққа жан біту өнері өте ерте, тарихы терең, өмір сүру аумағы кең. Қуыршақ театры актерлардың қуыршақты жүргізіп қойған театрландырылған қойылым. Көп жағдайда қуыршақ театр әртісі шымылдық артында жұмыс жасайды. Әлемде қуыршақтың жүзге тарта түрі бар. Бірақ біздің елімізде осы қуыршақтардың тек жеті түрлі белгілі. Олар: Столды қуыршақ, қолқапты қуыршақ, марионетка, тросты қуыршақ, планшетті қуыршақ, механикалық қуыршақ, биік қуыршақтар. Кейбір эксперименттік қойылымдарда қуыршақтар орнына әртүрлі заттарды (куб, үшбұрыш, тақтай, шар) қолданып метафоралық тірі дүние сипаттайды. Қуыршақтар кішкентай сантиметрледне бастап бірнеше есе үлкен өлшемде болады [9,

118 б.]. Қуыршақ формасы нысандары мен сипатындағы айырмашылық көбінесе бұлттық дәстүрге, драма мен драматургиялық ерекше сипатына, сондай-ақ өнердің басқа түрлерімен (графика, халық ойыншықтары, мүсіндер, маскалар және кино) байланысты. Қуыршақ театрының бастауы пұтқа табынушылық рәсімдерге, құдайлардың таңбалы символдары бар ойындарға, табиғаттың белгісіз күштерінен бастау алады. Тарихи тұрғыдан алғанда ол сахналық мәдениеттің көне түрлерін дамытуға байланысты. Әдетте, бұл театр сюжеттердің дұрыстығына, орындалу амалдарына, тұрақты қаһармандардың болуына байланысты болды. Қуыршақ театры орта ғасырдағы шіркеудің қудалауына себеп болатын өзекті, «жердегі» мәселелерге толы болды. Содан кейін қуыршақ театры инквизиция тарапынан қудалауда, алаңдар мен жәрмеңкелерге қоныстанды. Тыйым салуларға қарамастан, оның көзқарастарында анти-шіркеу, феодалдыққа қарсы элемент нығайтылды. Кейініректе советтік қуыршақ театры адамның айқын, тән ерекшеліктері мен психологиясында жиі кездесетін көрінісінде бейнелейді, бейнелі атауға тән әдеттерге ұмтылады.

Қорытынды

Қуыршақ театры дегеніміз не? Бір қарағанда бұл сұраққа мардымды жауап таба алмаймыз. Бірақ шын мәнінде жауабы өте қарапайым: Көрермен көз алдындағы қуыршақ. Егер терең үңілетін болсақ бұл нақты жауап емес. Себебі ол тағы бір сұрақты тудырады: неге театр сахнасында адам емес қуыршақтар өмір сүреді? Сонда адамнан гөрі қуыршақ әлдеқайда жақсы қозғалады ма?

Жоқ әрине Қуыршақ сахнада адамды еш алмастыра алмайды, мейлі

ол қаншалықты күрделі механикамен жасалып, барынша ақылдылықпен құралса да. Қуыршақ театры балалар психологиясы мен өмірге деген көзқарасын қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады. Қуыршақтар балалардың лайықты сүйіспеншілігін ұнатады және бұл істі ұйымдастырып, балалардың жүзіне күлкі сыйлауға тырысатын жандарға үлкен рахат әкеледі. Қуыршақтың өзі баланың қабылдауына өте жақын, өйткені бұл ойыншықпен олар ерте бала кезімен таныс, сондықтан оны жақын дос ретінде қабылдайды. Егер сол жақын жансыз досы көз алдында өмір сүріп, жансыз кейіпі тіріліп жатса баланың өмірінде үлкен мереке болары анық. Яғни қуыршақтың сан қырлы мүмкіндігі адам іспетті күлімдеуі, жылауы, қайғыруы бұның бәрі тек қана кішкентай бала емес үлкен адамның психологиясына орасан зор рухани септігін тигізеді де рас. Дегенмен, қуыршақ театры ойын-сауық ретінде қарастырыла алмайды. Оның білім беру және танымдық маңыздылығы өте маңызды. Мектепке дейінгі кезеңде бала қоршаған ортаға, табиғатқа, мүддеге көзқарас қалыптастыра бастайды. Бұл жаста балаларға достық, мейірімділік, шыншылдық, еңбекқорлық туралы мысалдар көрсету өте пайдалы. Мектепке дейінгі баланы дамытуда қуыршақ театрының рөлі артық болмайды. Ең алдымен, қуыршақ баламен байланыс орнатуға көмектеседі. Кішкентай қуыршақ қорқыныш пен қауіп-қатерді азайтады, ал оған бала ересекке қарағанда тезірек араласады.

Қуыршақтармен белсенді қарым-қатынас жасай отырып, бала біртіндеп ашық болып, қоршаған әлеммен, адамдармен тікелей байланыста болады. Бұл мектепке дейінгі балаға мектепке, жаңа мұғалімдерге, оқу

бағдарламаларына және жиі жаңа балалар тобына бейімделу кезеңінен өтуге мүмкіндік береді.

Бес және алты жастағы балалар, әдетте, қуыршақ театрын жақсы біледі және жақсы көреді. Осы жастағы балаларға қазірдің өзінде қуыршақтарды – петрушка (қол қапты қуыршақ) мен марионетка қуыршақтарды үйретуге болады. Театр - ең жарқын, әсем және баланың өнер салаларын қабылдауына қол жетімді. Балаларға қуаныш сыйлайды, қиял мен ой өрісін дамытады, баланың шығармашылық дамуына ықпал етеді және оның жеке мәдениетін қалыптастырады. Қуыршақ театры, балалармен бірге сыныптарда немесе арнайы үйірмелерде танысып, мотоциклдерді дамытуға және қолмен үйлестіруге көмектеседі, көрнекі және есту қабылдауды, көңіл бөлуді, есте сақтауды, үйлесімді сөйлеуді ынталандырады, лексиканы арттырады. Ғалымдар қолдың дамуы адам миының дамуымен тығыз байланыста екенін, сондықтан баланың сөйлеуі мен ой-пікірлерін дәлелдеді.

Балалармен театрмен танысу, оқушыларымыздың өмірін қызықты әрі ақпараттандырады, оны жарқын әсерлер және шығармашылық қуанышпен толтырамыз. Ең бастысы - дағдылар.

балалар күнделікті өмірде пайдалана алады [10, 171 б.].

Қуыршақ театрларының артықшылығы, әдетте, олардың бәрі танымал және сүйікті балалар туралы ертегілерге негізделген. Біз ертегілерсіз баланың толық дамуын мүмкін емес деп білеміз. Ертегілер адам психикасының ең терең қабаттарына тиесілі және адамның құндылықтарын айқындайды. Бала үшін ертегі кейіпкерлердің әрекетін бағалауға, этикалық нормаларды үйренуге, есте сақтау мен сөйлеуге үйренуге мүмкіндік береді. Театр балалар үшін ең демократиялық және қол жетімді өнердің бірі болып табылады. Бұл қазіргі заманғы педагогика мен психологияның көркем және моральдық тәрбиесі, адамның коммуникативтік қасиеттерін дамыту, жады, қиял, ой сансы, бастамашылдық пен еркіндіктің дамуымен байланысты көптеген өзекті мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Себебі бұл біздің балаларымызға жақын. Қуыршақтармен ойнағанда, ұялшақ бала еркін сезініп, еркін сөйлейді. Қуыршақтар маңызды сабақтарды үйретуге көмектеседі. Қуыршақ театры шет тілдерін оқып-үйренуге, сондай-ақ әдеби шығармалармен таныстыру кезінде көмекке келе алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Актер. Персонаж. Роль. Образ. Сб. науч. тр. – Л.: ЛГИТМиК, 1986. – 168 с.
2. Бартрам Н. Д. Игры с масками и уборами. – М.-Л.: ГИЗ, 1926. – 380 с. –
3. Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства. – М.: Искусство и Лига, 1994. – Т. 2. – 1125 с.
4. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – 969 с.
5. В профессиональной школе кукольника: сб. науч. тр. – Л.: ЛГИТМиК, 1979. – 489 с.
6. Крэг Г. Театр и зритель. Отечественный театр в системе отношений сцены и публики: от истоков до начала XX века. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2007. – 745 с.

7. Калмановский Е.С. Театр кукол, день сегодняшний: Из записок критика. – Л.: Искусство, 1977. – 931 с.
8. Образцов С. Международный симпозиум историков и теоретиков театра кукол (Москва. 6–9 дек. 1983 г.). – М., 1984. – 724 с.
9. Петров М.А. Актер за ширмой // Что же такое театр кукол? В поисках жанра: сб. статей. – М.: ВТО, 1980. – С. 111–130.
10. Секреты кукольного театра. – М.: РИФМЭ, 2000. – 716 с.

Ж. К. Мухамеджан

*Казахская национальная академия искусств им. Т. К. Жургенова
(Алматы, Казахстан)*

З.У. Исламбаева

*Казахская национальная академия искусств им. Т. К. Жургенова
(Алматы, Казахстан)*

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ВИДА КАЗАХСКОГО КУКОЛЬНОГО ТЕАТРА

Аннотация

Кукольное искусство – искусство с особенной категорией, обладающее неповторимыми личностными качествами. Это выразительное арсенальное средство необычного искусства. Кукла может показать самые удивительные характеристики в более распространенном виде, когда она не может раскрыть многообразный психологический образ человека. Для максимального определения любого достоинства человека иногда приходится отказаться от некоторых факторов человека, как средство, отражающее человеческие характеристики животных. Даже художник дает человеческие характеристики неодушевленным объектам. Кукольный театр необходим для людей как неповторяющийся вид развлечений. Ни один актер не может абсолютно показать человеческий тон и очаровательность, потому что он сам человек. Этот мир может создать кукла. Потому что она не человек. Кукольный театр – это одна из самых важных сфер, которые способствуют становлению молодого ребенка осознанным гражданином. Это своеобразная градация искусства, динамика, многогранность, которая открывает большие возможности для быстрого вовлечения аудитории, всестороннего развития ребенка с раннего возраста.

Ключевые слова: исполнительское искусство, пространственное и временное искусство, кукла, мифологическое пространство театрального представления.

Muhamedzhan ZH.K

*T.K Zhurgenov National Academy of Arts,
(Almaty, Kazakhstan)*

Islambaeva Z.U

*T.K Zhurgenov National Academy of Arts,
(Almaty, Kazakhstan)*

ARTISTIC AND AESTHETIC FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE MODERN LOOK OF THE KAZAKH PUPPET THEATER

Abstract:

Puppet art is an art with a special category that has unique personal qualities. This is the Arsenal of expressive means of the unusual art far from unusual dramatic style. The puppet can show the most amazing characteristics in a more common form, when it can not reveal the diverse psychological image of a person. "For the maximum definition of any human dignity, sometimes the character has to give up some human factors, as a means of reflecting the human characteristics of animals. Even an artist gives human characteristics to inanimate objects. Puppet theater is necessary for people as a non-repetitive form of entertainment. No actor can absolutely show human tone and charm because he is human himself. This world can make a puppet. Because he's not human." Puppet theater is one of the most important areas that contribute to the formation of a young child as a conscious citizen. This is a kind of gradation of art, dynamics, versatility, which opens up great opportunities for quick introduction to the audience, comprehensive development of the child from an early age

Keywords: Performing arts, spatial and temporal arts, puppet, a mythological space of theatrical performance.

Автор туралы мәлімет:

Мұхамеджан Жанель Қанатқызы - Т. Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық
Өнер академиясының магистранты.
e-mail: Zhanel.muhamedjan@mail.ru

Исламбаева З.У. - Т. Қ. Жүргенов атындағы ҚазҰОА-ның доценті
(Алматы қ., Қазақстан)
e-mail: zetta1975@mail.ru

Сведения об авторах:

Мухамеджан Жанель Канатовна — магистрант Казахской национальной
академии искусств им. Т. К. Жургенова (Алматы, Казахстан).
e-mail: Zhanel.muhamedjan@mail.ru

Исламбаева З.У. — кандидат искусствоведения, доцент Казахской национальной
академии искусств им. Т.К. Жургенова
(Алматы, Казахстан).
e-mail: zetta1975@mail.ru

Author's bio:

Zhanel Mukhamedzhan - Undergraduate at the T. K. Zhurgenov
Kazakh National Academy of Arts
(Almaty, Kazakhstan);
e-mail: Zhanel.muhamedjan@mail.ru

Zukhra Islambaeva - Candidate of Art History, Associate Professor at the
T. K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts
(Almaty, Kazakhstan)
e-mail: zetta1975@mail.ru